

VREME

Copyright © NP Vreme, Beograd

Upotreba materijala iz ovog fajla u bilo koje svrhe osim za
ličnu arhivu dozvoljena je samo uz pisano odobrenje NP Vreme

PDF IZDANJE RAZVILI: Saša Marković i Ivan Hrašovec

OBRADA: Marjana Hrašovec

Kulturno mapiranje Dunava (I)

O Dunavu se može govoriti na različite načine – u geografskom, političkom, ekonomskom, saobraćajnom, privrednom, istorijskom, ekološkom, ali i u kulturnom smislu. "Vreme" će serijom tekstova u nekoliko nastavaka pokušati da načini svojevrсно kulturno mapiranje Dunava na njegovom toku kroz Srbiju i ukazati na kulturno-istorijske slojeve koji su se u poslednjih osam i po hiljada godina taložili na njegovim obalama. Nadamo se da će ovi tekstovi pomoći boljem razumevanju kako bogate kulturne tradicije čiji smo baštinici tako i našeg današnjeg mesta na kulturnoj mapi Evrope. U prvom delu feljtona govorimo o najstarijoj istoriji srpskog podunavlja i velikim kulturama srednjeg i mlađeg kamenog doba – kulturi Lepenskog Vira, zatim starčevačkoj i vinčanskoj kulturi, koje su u periodu između 7000. do 3500. godine pre nove ere predstavljale neka od najznačajnijih kulturnih žarišta čovečanstva

dunavlje u praistoriji

U naše vreme, koje teži brzini i efikasnosti, postoje veoma udobni transportni sistemi koji će vas odvesti u bilo kojem pravcu poželite, ako možete da platite. Pre samo nekoliko ljudskih generacija, bilo je nezamislivo da će čovek ovladati vazdušnim saobraćajem, i da će ovaj način putovanja biti pristupačan relativno širokom sloju populacije. Ukoliko želite da putujete ne tako brzo, i da uživate u samom doživljaju, i to je moguće – recimo da ćete u tom slučaju odabrati putovanje rekom, možda Dunavom.

PRAISTORIJSKI AUTOPUT: Putovanje Dunavom bi, međutim, moglo da vas navede na razmišljanje o značaju ove reke za ljude koji su tu živeli u nekom drugom vremenu. Na svoj način, i drevni čovek je nastojao da svoj život učini efikasnim i da živi u boljim uslovima. Za nekoga ko je živio na ovim geografskim koordinatama, recimo u vreme mlađeg kamenog doba, Dunav je bio nešto kao širok i moćan autoput. Putovanje kopnom u to vreme nije bilo nepoznato niti nemoguće, ali je probijanje kroz šume, planine i močvare zahtevalo poseban način organizovanja. Rečni putevi su imali prednost sigurne maršrute, bez prepreka i uz minimalno gubljenje vremena da biste se u prostoru orijentisali. Ukoliko ste se nalazili u oblasti gde se više rečnih tokova spajalo, kao što je slučaj sa prostorom tzv. “beogradske konfluence”, gde se u široj oblasti nalaze slivovi nekoliko reka, imali ste još više mogućnosti da se otisnete u raznim pravcima, da pribavite informacije, trgujete, prosperirate. Zato nije čudno da je kultura koja je na efikasan način iskoristila ovdašnje vodotokove i prirodne resurse, kao što je slučaj sa vinčanskom kulturom, bila u svom vremenu tako moćna i uspešna.

Putnik koji danas plovi Dunavom bi takođe trebalo da se zamisli nad činjenicom da su se gotovo sve ovdašnje praistorijske civilizacije udomile u blizini ove velike reke. U čitavom svom toku, jedno od najspektakularnijih mesta na Dunavu je Đerdapska klisura (poznata i pod imenom Gvozdena vrata), i gde već na osnovu samog predela možete da naslutite nešto uzbudljivo. Upravo na tom mestu je nastala jedna tako samosvojna kultura kao što je Lepenski Vir, o čijoj vezi sa Dunavom najdirektnije govori njihova umetnost, tačnije skulpture, koje svojim oblikom istovremeno podsećaju na ljude i na ribe.

ČOVEK I RIBA: Govoreći o ovoj srođenosti sa rekom koja se očitava iz arheoloških ostataka đerdapskog mezolita, prelaznog perioda između paleolita, starijeg kamenog doba, u neolit tj. mlađe kameno doba, dr Boban Tripković, sa Odeljenja za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, tokom razgovora za “Vreme” ističe:

“Nastanjeni u Đerdapu, pripadnici kulture Lepenski Vir su živeli od lova na crvenog jelena i divlju svinju. Sudeći prema ostacima riba, te na osnovu nalaza udica, tegova za ribarske mreže i harpuna, znamo da je i ribolov predstavljao važnu delatnost. U vreme samih početaka srpske arheologije, životinjske i riblje kosti gotovo da nisu prikupljane ili su prikupljane na krajnje selektivan način i ta tradicija je, nažalost, neretko nastavljena i kasnije. Zbog toga ponekad posedujemo samo oskudna saznanja o ekonomiji praistorijskih

Kulturni centar sveta

“Tokom praistorije Srbija je u dva maha bila kulturno središte Evrope. Zajednice lovacica i ribara srednjeg kamenog doba, koje su između 7000. i 5500. godine pre n. e. živeli u području Đerdapa, prve su u Evropi uspostavile složene privredno-društvene odnose, stvorile veliki mit o nastanku sveta i ljudi, izvajale monumentalne likove u kamenu i projektovale čudesne konstrukcije koje zauzimaju istaknuto mesto u praistorijskoj arhitekturi. Jedan milenijum kasnije, između 4500. i 3500. godine pre nove ere, teritorija Srbije opet je postala kulturno središte praistorijskog sveta. U to vreme na području Beograda, na mestu današnje Vinče, razvilo se veliko naselje podunavskih zemljoradnika, metropola jedne od najblistavijih kultura evropske praistorije. Stanovnici te praistorijske Vinče i njihovi saplemenici u Banatu, Pomoravlju i na Kosovu ostvarili su tokom mlađeg kamenog doba sasvim osobenu kulturu koja je nadaleko zračila i dominirala celom srednjom i jugoistočnom Evropom.”

Dragoslav Srejić, *Iskustva prošlosti*

zajednica. Naročito veliki problem postoji sa ostacima riba jer one, kao sitan organski materijal, najbrže propadaju. Ukoliko i zemljište poseduje visoku kiselost, onda je taj proces veoma ubrzan i od organskog materijala gotovo se ništa ne očuva. Na sreću, sve to nije bio slučaj i sa lokalitetima u Đerdapu tako da znamo da im je reka bila od velike važnosti. I skulpture koje su pronađene na lokalitetu Lepenski Vir su ribolike, u njima je jasno prikazana hibridna priroda čoveka i ribe, na osnovu čega se lako može zaključiti koliko je reka imala značajnu ulogu u njihovim životima.

Činjenica je da su starčevačka i kasnije, vinčanska kultura tesno povezane sa dolinama velikih reka, pre svega Dunavom, Savom i Moravama. Centralnu poziciju svaka-ko ima Dunav. On je u svim periodima bio neka vrsta koridora, kao što je to i danas. Međutim, ono što ponekad

zanemarujemo, a čemu nas istorija uči, jeste da sredstvo spanjanja često može biti i sredstvo razdvajanja. Naročito kada je u pitanju reka tako široka kao Dunav, koji je često sam po sebi mogao činiti i granicu. Tako je u vreme kasnog neolita/ranog eneolita, Dunav predstavljao barijeru koja je ograničavala protok informacija i dobara između šumadijskog zaleđa, odnosno unutrašnjosti Balkanskog poluostrva i jugoistočne Panonije. Južno od Save i Dunava, u regionu sa mnoštvom mikroregionalnih crta i ekoloških niša, izgleda da nije bilo tako velikog kretanja ljudi, robe i znanja. S druge strane, severno od Dunava se uspostavlja krug kultura koje su bile u međusobnoj interakciji i gde je trgovina predstavljala važnu ekonomsku i društvenu delatnost. Neke vrste nakita i sirovi- na se javljaju u Podunavlju i celom karpatskom basenu i vidi se da su služile i kao sredstvo povezivanja.”

Rekonstrukcija naselja u Lepenskom Viru, ilustracija G. Casellija

Arheološki lokalitet Lepenski Vir na originalnoj lokaciji

Kultura Lepenskog Vira

Ponekad, otkrića nastaju iz čudnovatog spleta okolnosti. Nakon što je tokom šezdesetih godina započela izgradnja hidroelektrane i akumulacionog jezera na Đerdapu, u okviru pozamašnog projekta u kojem su učestvovala dve države – Jugoslavija i Rumunija, ubrzano je došlo do arheoloških istraživanja, kako na srpskoj tako i na rumunskoj strani dunavske obale. Tako je, u nameri da se hitno ispita ovaj prostor, pre nego što jedan deo bude potopljen, došlo do otkrića koja će u dobroj meri izmeniti sliku koju smo do tada imali o evropskoj praistoriji.

Naime, istražujući sloj ispod nalazišta iz perioda mlađeg neolita, godine 1967. profesor Dragoslav Srejović je, zajedno sa saradnicima, otkrio ostatke starijeg naselja, iz vremena mezolita. Bilo je to ništa manje nego senzacionalno otkriće – pre svega, svet su obišle fotografije antropomorfnih skulptura, kao i formi ukrašenih reljefima u obliku apstraktnih arabeski. Skulpture su bile načinjene obradom velikih obluka od kamena peščara, i nisu imale paralele sa bilo kojom poznatom mezolitskom ili ranom neolitskom kulturom u svetu. Izgleda da neke od ovih skulptura privlače pažnju savremenom posmatraču, možda već i zato što se čini da prepoznamo njihov izraz lica, što nije tako čest slučaj u praistorijskoj umetnosti uopšte. Čak i ako je sve to samo naša interpretacija, prvi utisak je da figure iz Lepenskog Vira imaju nečeg grotesknog, gotovo karikaturalnog. Svejedno što je to

možda samo rezultat želje da se uobličiti predstava koja istovremeno odražava karakteristike ribe i čoveka. Njihov izraz je ljudski, ali okrugle oči, usne povijene nadole i nedostatak vrata čine da u ovim skulpturama prepoznamo i osobine rečnih stvorenja.

PRE OSAM MILENIJUMA: Nalazi, od kojih su najraniji datovani u vreme od preko 8,5 hiljada godina, uključivali su ostatke brojnih staništa jedinstvenog trapezastog oblika, a bez uspravno postavljenih zidova (verovatno pod uticajem stila gradnje ranijih, privremenih koliba), nakit, alatke od kamena, kosti i roga, čak i artefakte koji su sadržavali neobične i teško objašnjive znake i ureze. Lepenski Vir obiluje posebnostima, među kojima su i pogrebni rituali. Iz nekog razloga, samo odabrani pojedinci (uglavnom deca ili starci oba pola) sahranjeni su u samom naselju, najčešće na trgu ili unutar kuće (gde su takođe bile postavljene i skulpture), iza ognjišta načinjenog od teških kamenih blokova.

Naselje Lepenski Vir je bilo smešteno unutar prostora u obliku potkovice, i okrenuto ka obali Dunava, sa slobodnim prostorom u vidu trga u središnjem delu. Taj deo Đerdapa je veoma šarolik po oblicima reljefa, geološkoj podlozi i količini padavina, što doprinosi postojanju brojnih mikroekoloških zona sa specifičnom klimom koja je znatno blaža od vremenskih uslova u drugim delovima Podunavlja. Ovako modifikovana klima je naročito primetna u uvalama i terasama

zaklonjenim visokim krečnjačkim stenama, kakve su privlačile pripadnike kulture Lepenskog Vira.

“Kultura Lepenskog Vira se razvijala u specifičnoj ekološkoj niši. Ako bismo poredili različite regione, možemo da kažemo da se ta đerdapska kultura razlikuje od mezolita u recimo Grčkoj, Severnoj Evropi, Severozapadnoj Evropi i tako dalje, iako je i u to vreme postojalo kretanje i nekakva razmena informacija i dobara. Ono što nazivamo ‘đerdapskim mezolitom’ ili kulturom Lepenskog Vira po svom sadržaju je apsolutno originalno, s tim što mi ne poznajemo kulturu Lepenskog Vira van regiona Đerdapa”, ističe arheolog Boban Tripković, pretpostavljajući da će arheologija u budućnosti pružiti još dublji uvid u ovu jedinstvenu kulturu. “Na osnovu onoga što nam je na raspolaganju, jasno je da postoji kontinuitet sa prethodnim

Na lokalitetu, fotografije nastale tokom iskopavanja

paleolitskim i epipaleolitskim zajednicama, koje su veoma malobrojne u tom regionu, i koje su nastanjivale potkapine i pećine. Postoje tragovi koji pokazuju da su ljudi u Đerdapu i okruženju bili prisutni i pre tridesetak hiljada godina. Kada se u tom području pojavio neolit, to je promenilo sve. Neolit je doneo inovacije koje mi baštiniamo do danas. Ako bismo odstranili industrijsku revoluciju, videli bismo da preostaju upravo kulturni sadržaji koji su se pojavili u neolitu, i traju sve do našeg vremena.”

Sa dostignućima neolita, koja su se ogledala u pripitomljavanju životinja i kultivaciji biljaka, kultura Lepenskog

Skulptura iz Lepenskog Vira

Dislokacija i pokrivanje nalazišta Lepenski Vir

Izmešten lokalitet nedaleko od Muzeja “Lepenski Vir”

U nameri da se ostaci mezolitskog naselja sačuvaju od potapanja nakon izgradnje akumulacionog jezera, godine 1970. i 1971. izveden je poduhvat dislokacije čitavog nalazišta, na prostor udaljen stotinak i uzdignut za oko trideset metara. Pri tome su objekti postavljeni u položaj identičan originalnom, vodeći računa da bude sačuvana i orijentacija prema stranama sveta, kao i da planinski masiv Treskavica bude jednako vidljiv kao na originalnoj poziciji. Bio je to poduhvat pozamašnih razmera, s obzirom da je nekoliko kuća bilo preneto u celini, zajedno sa kamenim pločama koje čine ognjišta, kamenom konstrukcijom u podnožju i podom koji je bio načinjen od neke vrste maltera crvene boje, i dubok oko metar, tako da je pojedinačna kuća težila oko dvadeset tona. Do kraja tekuće godine, prostor lokaliteta će konačno biti natkriljen i zaštićen nosećom konstrukcijom od čelika između koje se prostiru rešetkasti elementi teški 350 tona.

Inače, nedaleko od lokaliteta se nalazi i Muzej “Lepenski Vir”, koji je, nažalost, i jedina dostupna muzejska postavka u našoj zemlji posvećena jednom praistorijskom lokalitetu.

Vira je bila prisiljena da napusti svoja uska staništa, i da osvoji prostranstva koja su potrebna za uzgoj biljaka i životinja. Neolitizacija se desila zahvaljujući dodiru sa kulturom koja se naziva *starčevačkom*.

“Starčevačka kultura i kultura Lepenskog Vira su blisko povezane”, nastavlja Boban Tripković, “ali je ta relacija veoma kompleksna. Mi smo navikli da razmišljamo o kulturi Lepenskog Vira kao o kulturnom fenomenu koji prethodi ranom neolitu i starčevačkoj kulturi. Međutim, tokom protekle decenije obavljena su radiometrijska datovanja na većem broju lokaliteta, pre svega zahvaljujući našem kolegi Dušanu Boriću, koji je radio svoju doktorsku disertaciju na temu đerdapskih lokaliteta na univerzitetu u Kembridžu. Novim serijama datuma se pokazalo da je kultura Lepenskog Vira jednim

delom jednovremena sa starčevačkom kulturom. Dakle, ono što arheolozi nazivaju razvijetom fazom kulture Lepenskog Vira, sa izuzetnom trapezoidnom arhitekturom i zalivenim, crvenim krečnjačkim podovima, zapravo je istovremeno sa neolitom u regionu, dakle to se dešava oko 6200. godine p.n.e., u vreme kada se u okruženju pojavljuju prva starčevačka naselja, i u vreme kada su već zabeleženi kontakti između te dve kulture. Dalje analize su pokazale da su u regionu Đerdapa prisutni ljudi koji nisu rođeni u tom području, već su prema nekim indicijama došli iz oblasti Oltenije, u današnjoj Rumuniji.”

Starčevačka kultura

Tokom NATO bombardovanja 1999. godine, jedna od najčešćih meta je bila industrijska (poznata i kao “Južna”) zona u Pančevu. U tom metežu, malo kome je padalo na pamet da su bombe gotovo svakodnevno padale svega nekoliko stotina metara od eponimnog nalazišta ranoneolitske kulture u Starčevu (nalazište, srećem, nije oštećeno).

Lokalitet Starčevo Grad, u neposrednoj blizini Pančeva, otkriven je još 1912. godine, kada je tokom radova na ciglani pronađen arheološki materijal, a zatim su 1928. krenula istraživanja, koja su 1931–1932. bila potpomognuta američkom arheološkom ekspedicijom, koju je predvodio i američki naučnik češkog porekla Vladimir J. Fjuks (Fewkes). Reviziono iskopavanja su obavljena 1969–1970, pod vođstvom Drage Garašanin i njujorškog City University.

LUTANJE SA CILJEM: Nalazi, koji su postali referentni za kulture ranog i srednjeg neolita u ovom delu sveta, sastojali su se od ostataka naselja formiranog od plitkih zemunica elipsoidnog i kružnog oblika, skeletima sahranjenim unutar naselja, oruđa, glinenih predmeta – figurina, žrtvenika i slično, ali su među najbrojnijim bili nalazi keramičkih posuda fine i grube izrade. Pored bojanih keramičkih posuda tankih zidova, na kojima je islikana jednostavna ali skladna ornamentacija, ništa manje nisu zanimljive ni keramičke posude grube izrade, koje su nastale tako što je glatka površina posude radi estetskog efekta (ili iz nekih praktičnih razloga) namerno urađena da izgleda grubo. Ovaj metod, naizgled sirov, zapravo krije u sebi odraz sofisticiranosti.

“Starčevačka keramika je bila lepo dekorisana i fino izrađena, kao što je i inače bio slučaj u ostalim kulturama ranog

neolita Jugoistočne Evrope”, napominje arheolog Boban Tripković. “Posude starčevačke kulture pokazuju i neke lokalne karakteristike dekorisanja kakve nisu, ili su veoma retko uočavane u drugim područjima. Tu spada keramika ukrašena barbotinizacijom – tako što je namerno ogrubljen, dakle na površinu posude je, ponekad bez određenog plana, nabacivana razmućena glina. Barbotin je pojava koja se u nekom manjem procentu pojavljuje i u susednim kulturama, ali je u starčevačkim naseljima bila uočljivo često zastupljena. Zanimljivo je da nisu retke pojave da su oba načina izrade posuda bila kombinovana – posuda je u gornjem delu mogla da bude fino glačana do visokog sjaja, dok je donji deo posude bio namerno ogrubljen, čineći jedinstvenu simbiozu dve protivrečne estetske forme.

Inače, vreme starčevačke kulture je vreme pojave značajnih inovacija na centralnom Balkanu. To su pripitomljene biljke (pšenica i ječam) i životinje (goveče, svinja, ovca i koza). Prema

Crvenokosa boginja iz Deronja

Lokalitet starčevačke kulture Donja Branjevina, u ataru sela Deronje, otkriven je 1965. godine, tokom iskopavanja zemlje za izgradnju nasipa na Dunavu. Godine 1989. vršena su istraživanja i tada je otkrivena statueta u obličju ženske figure, visine čak 38 cm, koja je nazvana Crvenokosa boginja. Zahvaljujući atraktivnosti nalaza, malo mesto u Bačkoj dospelo je u žižu domaćih i stranih medija. Figurina se čuva u trezoru lokalne banke.

Sud iz Starčeva

načinu na koji su eksploatisali resurse, pripadnici starčevačke kulture su nesumnjivo bili sedelački orijentisani, ali je karakter njihovih naselja mogao biti različit. U naseljima su se mogli zadržavati više godina, decenija ili vekova, dok se s druge strane proširuje broj resursa koje su koristili, kao i teritorija sa koje su ih dobavljali. U slučajevima kada su napuštali svoja naselja, ponovo su odlazili u sredinu na koju su se mogli najlakše adaptirati, dakle obično na plodno zemljište i u blizini mesta za ispašu njihove stoke. Tu je uvek postojao

neki plan – ti ljudi nisu lutali bez cilja, oni su se selili u područja o kojima su uvek posedovali neko predznanje.”

Lokalitet Starčevo Grad, koji je 1990. godine proglašen za Spomenik kulture od izuzetnog značaja, nalazi se na nekadašnjoj obali Dunava, čiji je tok promenjen i danas je nekih tri kilometra istočnije. S obzirom da su pokretni nalazi smešteni u muzeje u Beogradu i Pančevu koji su pod rekonstrukcijom, a da je samo mesto istraživanja ponovo zasuto kako bi se na taj način zaštitilo, ne postoji gotovo ništa što bi ukazivalo na ovaj eponimni lokalitet (ukoliko zanemarimo grb Starčeva koji sadrži crtež fino bojadisane starčevačke keramike, i činjenicu da se jedan od centralnih prostora u ovom mestu naziva Trg neolita). Prema rečima Maje Živković, iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Pančevu, rukovoditeljke

istraživanja u periodu 2003–2008, savremena merenja lociraju tragove naselje na površinu od 2,7 hektara, dok je zaštićena okolina proširena na 8,6 hektara, dužinom atara koji lokalno stanovništvo naziva Rit. “U planovima je i izrada obilaznice oko Pančeva, čija je lokacija pomerena nekih stotina metara upravo u cilju zaštite ovog lokaliteta. Iz razloga nedostatka novca istraživanja su prekinuta, ali u jednom od stručnih radova je precizirana ideja o arheološkom parku oko kojeg bi postojala biciklistička staza, koja bi se produžavala obalom Dunava, i u čijoj bi okolini bile zasađene biljke koje su u toj oblasti rasle u vreme pre osam hiljada godina.”

Hronični nedostatak novca je i razlog što se danas uglavnom oslanjamo na reinterpetaciju i reanalizu starih istraživanja. Međutim, kako naglašava Boban Tripković, sa Odeljenja za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, upravo zato što su lokaliteti starčevačke kulture, bar na te-

Prostor na kojem se nalazi nalazište Starčevo Grad

ritoriji Srbije, prilično davno istraživani, postoji potreba za novim istraživanjem. “U zemljama u okruženju neki lokaliteti starčevačke kulture su istraživani na površinama od više stotina ili čak hiljada kvadratnih metara. Među tim lokalitetima su Zadubravlje i Galovo–Ciglana kod Slavenskog Broda u Hrvatskoj. Devedesetih godina, prilikom izgradnje autoputa, lokalitet Zadubravlje je istražen na površini od oko 6000 kvadratnih metara, iznoseći nove i značajne podatke korisne za razumevanje svakodnevnog života u starčevačkim naseljima. Tokom istraživanja lokaliteta Starčevo Grad u prvim decenijama dvadesetog veka, prvi put su primćene kulturne karakteristike za koje je kasnije ustanovljeno da potiču iz vremena ranog neolita i koje su kasnije nazvane starčevačka kultura. Tako je lokalitet u Starčevu postao sinonim za rani neolit na centralnom Balkanu, ali to ne treba prepoznati kao želju da se to naselje smatra centrom starčevačke kulture. U vreme nastanka i razvoja srpske arheologije to se može nazvati i fazom postavljanja temelja za istraživanje neolita na ovom području. Starčevačka kultura je vrlo složen konglomerat pojedinačnih naselja i grupa na širokom geografskom području (obuhvatajući potpuno ili delimično teritorije nekoliko savremenih država) i u vremenu od oko 700 godina (6200–5500. p.n.e.) koje su se prilagodile lokalnom okruženju.”

Vinčanska kultura

Količinom i značajem artefakata koji su doprli do našeg vremena, vinčanska kultura je verovatno najbogatija, najraskošnija praistorijska kultura sa ovih prostora. Zahvaljujući činjenici da se prema dosadašnjim saznanjima najznačajnije naselje ove kulture nalazilo u blizini prostora koji u naše vreme zauzima glavni grad Beograd, može se reći da Vinča ima prednost u šansama da dopre do žiže interesovanja naših savremenika.

Još krajem devetnaestog veka, primećeno je da u okolini dunavske obale u blizini sela Vinče kraj Beograda sporadično bivaju pronađeni fragmenti predmeta od gline. Godine 1908, kustos Narodnog muzeja Miloje Vasić započeo je istraživanja koja će se (prekidana ratovima) produžiti sve do 1934, nakon čega je nastavio da se ovim značajnim nalazištem bavi i sledećih dvadesetak godina, publikujući radove zasnovane na dotadašnjim istraživanjima. Iskopavanja na lokalitetu Vinča Belo brdo bili su mogući zahvaljujući filantropskoj pomoći britanskog novinskog magnata ser Čarlsa Hajda, pobornika nezavisnog novinarstva i ljubitelja arheologije, koji je u istraživanja investirao u to vreme značajna sredstva, stipendirajući takođe studente Beogradskog univerziteta.

VINČANSKA METALURGIJA I ESTETIKA: Pripadnici vinčanske kulture su po prvi put na ovim prostorima boravili

u stalnim naseljima tokom čitavog niza generacija, baveći se zemljoradnjom i stočarstvom, a sa efikasnošću njihovog društva rasla je i brojnost zajednice, koja se više nije bavila pukim preživljavanjem, već je bila u mogućnosti i da se bavi razmenom dobara sa drugim kulturama, i drugim rafiniranim aktivnostima. Štaviše, Vinčanci su poznavali rudarstvo, baveći se preradom cinabarita, živinog sulfata koji je služio za dobijanje dragocenog crvenog okera, upotrebljivog za bojenje tkanine, keramike, i slično. Osvojili su proizvodnju bakra i koristili to za izradu sekira, dleta i raznog nakita, kao što svedoče bakarne narukvice i perle na vinčanskom nalazištu Gomolava, u blizini Hrtkovaca u Sremu.

Prostor na kojem je ova kultura obitavala obuhvatao je, osim čitave teritorije Srbije, i delove današnje Rumunije, Bugarske, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Mađarske. Ipak, po rečima našeg sagovornika, arheologa Bobana Tripkovića, u vreme vinčanske kulture naselje u današnjoj Vinči kod Beograda zaista je imalo nadregionalni značaj. "Iz ovog naselja potiču dokazi o postojanju razvijene razmene, koji nisu tako evidentni na drugim vinčanskim lokalitetima. O tome svedoči opsidijan, vulkansko staklo crne boje, koji je bio izuzetno važna i vredna sirovina u praistoriji. Opsidijan nastaje hlađenjem vulkanske lave i u

Lokalitet Vinča Belo Brdo

Rekonstruisana neolitska kuća iz Vinče na izložbi u galeriji SANU, 2008.

Prostor

"Praistorijsko naselje u Vinči nalazi se na desnoj obali Dunava, 14 km nizvodno od Beograda. Ako se sa ovog mesta pogled usmeri na bilo koju stranu sveta, nikad se na vidicima ne ocrtavaju prepreke i uvek se radoznom ljudskom duhu postavlja primamljiva zagonetka na onoj liniji gde se u daljini plodno tle spaja s vedrinom ili oblačnošću neba. Ovde se čini da je sve na domaku ruke. Dunav srastao za neprekidnu Panonsku ravnicu deluje odavde kao mirno more koje bregovito zaleđe Vinče povezuje sa središtem Evrope, a u isti mah i kao široka struja koja obezbeđuje brz i bezbedan put ka Posavini i Crnom moru. Vinčini horizonti poseduju stoga veliku, neodoljivu privlačnu moć; svakom čoveku se ovo mesto s okolnim raskošnim pejzažima moralo činiti kao neka vrsta obećane zemlje na kojoj se s malo truda može sređeno i srećno živeti. I zaista, arheološki nalazi iz Vinče i njene šire okoline pokazuju da je to područje i u praistorijskim i u istorijskim razdobljima posedovalo snažni magnetizam: gotovo svaka nova kultura i svaka nova populacija koja bi ponikla u ivičnim oblastima Panonskog basena, a, katkad, i u znatno udaljenim oblastima Evrope i Azije, imala je za cilj teritorije oko satastva Dunava i Save, oko tzv. beogradske konfluente, i tu je okončavala svoju istoriju, najčešće pod pritiskom novih doseljenika. Ovim geografskim, ekonomskim, psihološkim i istorijskim momentima određen je uspon praistorijske Vinče, odnosno kulturna istorija celog područja na kome se razvija današnji Beograd."

Dragoslav Srećević, *Iskustva prošlosti*, Ars libri i Kremen, Beograd 2001.

Evropi ga ima na svega nekoliko lokacija – na dva mesta u Karpatima, na dva ostrva u Egeji, i na četiri mesta u centralnom Mediteranu, na italijanskim ostrvima. Svako od tih mesta je različito po svom hemijskom sastavu, tako da je moguće utvrditi sa koje lokacije potiče svaki predmet, odnosno sirovina od koje je izrađen. Na osnovu analiza hemijskog sastava koje smo radili na Univerzitetu Berkli u Kaliforniji utvrđeno je da je opsidijan iz Vinče dopremljen sa karpat-skih planina – iz današnje Slovačke – stotinama kilometra prema severu. To znači da se Vinčanac susretao sa drugim kulturama, da je dopirao u njemu strane sredine, i čak ako zamislimo da su stranci zapravo dolazili u Vinču donoseći te sirovine, suština je ista – postojala je razmena dobara, znanja i inovativnih ideja. Opsidijan je tada bio toliko važna sirovina da ga neki arheolozi nazivaju i 'crno zlato', tražeći najbolji ekvivalent da objasne njegovu vrednost tokom praistorije. Najčešće je korišćen kao sečivo, neprevaziđeno ošt-trih ivica, ali su od njega izrađivani i bodeži, iz Egeje su poznate vaze od opsidijana, dok su u Anadoliji izrađivana čak

i ogledala. Na Belom brdu je do sada pronađeno oko 1500 komada opsidijana – uglavnom su to mala i oštra sečiva – što je količina retko zabeležena drugde, čak i na drugim vinčanskim lokalitetima u okruženju. Ipak, još uvek se raspravlja o značaju trgovine opsidijanom u vreme Vinčanaca. Da je postojala nekakva organizovana trgovina opsidijanom, za pretpostaviti je da bi mnogo veća količina ovog materijala bila pronađena i u Vinči i na drugim lokalitetima. Na drugoj strani, na Vinči su prisutne keramičke posude sa dekoracijama koje nisu originalno vinčanske, tj. pretpostavlja se da su ili donesene odnekud, ili su ih na mestu izradili došljaci. U prilog postojanju razvijene razmene i nekakvog regionalnog sistema vrednosti govore i mnogobrojni ukrasi – narukvice, privesci i perle – od mediteranskih školjaka spondilus i glicimeris. To nam govori da su tadašnji stanovnici Vinče bili estete, koje nisu žalile truda da dođu do ovih retkih predmeta. U to vreme postojala je potreba da se pojedinac i njegova porodica istaknu u društvu, da sredina prepozna taj značaj koji su pridavali sebi, i u tom konkurentskom odnosu su nabavka i isticanje vrednih predmeta svakako mogli imati korisnu ulogu. Nakon oblikovanja, od školjke je nastajala (najčešće) narukvica pravilnog oblika bele i ružičaste boje, koja veoma lepo deluje na telu. U vinčansko vreme, korišćenje tih školjaka za izradu nakita bilo je rasprostranjeno od oblasti prikupljanja u Jugoistočnoj Evropi, sve do Centralne Evrope i dalje do pariskog basena, u radiju-

Kulturni hleb iz Vinče

Vinčanski pribor za ribolov od kostiju i rogovu

su od nekoliko hiljada kilometara. One su po broju nalaza najprisutnije u podunavskom regionu, iako ih naravno ima i u oblastima Egeje i Jadrana, s obzirom da su tamo prikupljane. To govori da je verovatno korišćen rečni tok Dunava, Vardara i Strume, ali i Neretve..."

VINČANSKE DAME: Jedna od impresivnih pojava koje govore o životu u Vinči jeste produkcija glinenih figurina – pronađeno je na hiljade primeraka, koje govore o razigranosti duha ove kulture, kakav god smisao ovih figurina bio. Teškoću u razumevanju konteksta u okviru kojeg su nastale uvećava činjenica da su primerci figurina nalaženi u bukvalno svim delovima naselja, uključujući i đubrište, ali da nije zabeležen slučaj da su evidentirane kao prilog u grobovima. Iako na velikom broju figurina nije moguće prepoznati polne karakteristike, neki od najreprezentativnijih primeraka predstavljaju žene. Njihovo lice nalik na masku odražava manirizam koji je za nas još uvek misterija.

Među originalnim izrazima vinčanske kulture svakako su i prozopomorfni poklopci, keramički predmeti koji izgledaju kao da istovremeno odražavaju ljudske i životinjske crte

– ponekad naslućuju konture čovečijeg lica, a po obliku ušiju bi se reklo da predstavljaju sovu ili mačku. Može se pretpostaviti da su korišćeni kao poklopci za amfore. S obzirom da je uočljivo da su izrađeni sa velikom pažnjom, možda su služili radi čuvanja nekakve dragocene sadržine, ili tečnosti koja je sklona vetrenju.

Statueta Lady of Vinča

Raznolikost i složenost ispoljavanja ove kulture, kao i njena rasprostranjenost, verovatno mogu da donesu još mnoga iznenađenja tokom novih istraživanja, o čemu svedoči i Boban Tripković: "Postoji, recimo, jedan zanimljiv fenomen u vinčanskoj kulturi, koji je decenijama ostao zanemaren. Naime, još šezdesetih godina prošlog veka, u današnjoj Mačvi su uočeni mali lokaliteti, prečnika oko četrdeset metara, okruženi vodom ili dubokim i širokom rovom. Pretpostavlja se da su bili nastanjeni sa svega jednim ili dva domaćinstva. Lokaliteti se nalaze u sredini koja je bila često plavljena i pretpostavljeno je da su zemljom iz rova nasipali unutrašnji prsten, taj deo izdizali u odnosu na plavno okruženje i na taj način se dodatno štitali u negostoljubivoj sredini. Tih naselja je do sada identifikovano 48, i oni su za sada prilična misterija. Na osnovu postojećeg materijala sa površine izgleda da ne pripadaju samo vinčanskoj kulturi, već i kasnijim periodima praistorije sve do oko 2500 p.n.e. Sredina u kojoj su ta naselja osnivana bila je veoma dinamična, sa tokovima Kolubare i Save koje su menjale svoja korita i time drastično uticale na promenu okruženja u severozapadnoj Srbiji. Trenutno je u povelju projekat obilaska i istraživanja tih naselja..."

Saša Rakezić